

Prześladowania na tle religijnym a problemy społeczno-polityczne w Nigerii – zarys problematyki

Religious persecution and socio-political problems in Nigeria –
an overview of the issue

EWELINA M. MACZKA

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie,

Wydział Teologii, Polska

ewelina.maczka@uwm.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0001-9574-443X>

Abstract: The purpose of this article is to attempt to present the causes of religious persecution in Nigeria, taking into account historical and contemporary aspects. The article consists of three parts. The first introduces the reader to the religious geography of the country. The second presents the complex factors of religious conflicts. The last part of the article deals with the characteristics of the persecution of the Christian community. This article uses the following research methods: critical textual analysis and comparative method.

Keywords: Nigeria; religion; religious conflicts; persecution; Islam; Christianity

Abstrakt: Celem niniejszego artykułu jest próba przedstawienia przyczyn prześladowań na tle religijnym w Nigerii, uwzględniając aspekty historyczne i współczesne. Artykuł składa się z trzech części. Pierwsza wprowadza czytelnika w geografię religijną państwa. Druga przedstawia złożone czynniki konfliktów na tle religijnym, natomiast ostatnia dotyczy charakterystyki prześladowań społeczności chrześcijańskiej. W artykule zastosowano następujące metody badawcze: analizę źródeł, analizę treści i metodę porównawczą.

Słowa kluczowe: Nigeria; religia; konflikty religijne; prześladowania; islam; chrześcijaństwo

Wstęp

Afryka Zachodnia jest terminem używanym na określenie terenów położonych na północ od Zatoki Gwinejskiej i na południe od Sahary. Współcześnie teren ten obejmuje 16 państw, w tym: Benin, Burkina Faso, Gambia, Ghana, Gwinea, Gwinea Bissau, Liberia, Mali, Mauretania, Niger, Nigeria, Republika Zielonego Przylądka, Senegal, Sierra Leone, Togo oraz Wybrzeże Kości Słoniowej (Lizak 2015, 195; Dziura 2009, 1280-1282). Obecna forma Afryki Zachodniej stanowi efekt podziałów, dokonanych przez europejskie mocarstwa kolonialne (Lizak 2015, 195; Bilaska-Wadecka, Jackowski i Sołjan 2017, 35-36). Podobnie współczesna panorama religijna Afryki po części stanowi konsekwencje epoki imperializmu i kolonializmu, które wywarły swoje piętno na kontynencie, wprowadzając nowy ład społeczno-polityczny (Kosidło 2012, 171-172).

W Afryce Zachodniej funkcjonują trzy systemy religijne: tradycyjne religie afrykańskie, islam i chrześcijaństwo (Lizak 2015, 196; Szyjewski 2005, 6-10). Islam jako pierwszy dokonał ekspansji w tej części Afryki, co nastąpiło w drugiej połowie VII wieku (N'Diaye 2015, 155). Religia ta, niosąc przesłanie o charakterze uniwersalnym, zjednoczyła społeczności, wykraczając poza granice lokalnych grup plemiennych, a dodatkowo „zaczęła odgrywać rolę polityczną” (Lizak 2015, 196; Szyjewski 2005). Stała się również ważnym elementem tożsamości osób zamieszkujących te tereny. Z kolei, w czasie wielkich odkryć geograficznych, chrześcijaństwo rozszerzyło swoją działalność na kontynent afrykański. Z biegiem czasu obydwie religie zyskały grono wyznawców, wywarły i nadal wywierają wpływ na społeczności (Gathogo 2008, 68-69; Lizak 2015, 199-200; Bilaska-Wadecka, Jackowska i Sołjan 2017, 35-37).

Religia w Afryce – odmiennie od zachodniej teorii sekularyzacji – nie stanowi wyłącznie przedmiotu sfery prywatnej, ale „jest aktywnie obecna zarówno w przestrzeni prywatnej, jak i publicznej, często stanowiąc uzasadnienie dla moralności i wpływając na politykę. I jest to sytuacja niewątpliwie problematyczna, ponieważ coraz częściej prowadzi do starć, w których ofiar można było uniknąć” (Igboin 2022, 190). Dzisiejsza mozaika religijna Afryki oraz występujące w związku z nią zagrożenia i konflikty na tle religijnym stanowią na kontynencie wyraźny problem, który stanowi konsekwencję złożonej historii, gdzie kultura, religia i polityka łączą się i przeplatają (Mibiti 1990; Lizak 2015, 200-201). Do wspomnianych zagrożeń możemy zaliczyć m.in.: dyskryminację, fundamentalizm religijny czy prześladowania, których doświadczają członkowie afrykańskich społeczności (Iwenofu 2023, 150-151; Bilaska-Wadecka, Jackowska i Sołjan 2017, 35-37).

Federalna Republika Nigerii to najludniejsze państwo Afryki, które zamieszkuje szacunkowo ponad 220 milionów ludzi, a „według prognoz liczba ta ma wzrosnąć do 440 milionów w połowie wieku, co uczyniłoby ją trze-

cim największym krajem świata po Chinach i Indiach, a przed USA” (Campbell i Page 2018, 5; WWR 2024, 6; Lozano 2023, 17). Państwo to jest drugą pod względem wielkości gospodarką kontynentu, która odgrywa istotną rolę w geopolityce Afryki Subsaharyjskiej (Lozano 2023, 17; The World Factbook 2024; Open Doors 2024a).

O trudnej sytuacji w Nigerii mówią następujące fakty, a mianowicie kraj zajmuje: wysokie szóste miejsce na światowej liście prześladowań w 2024 roku (Open Doors 2024a); ósme miejsce w Globalnym Indeksie Terroryzmu (Lozano 2023, 17; Global Terrorism Index 2023), a 143. miejsce w Globalnym Indeksie Pokoju (Nigeria 2024).

Celem niniejszego artykułu jest próba zarysowania konfliktów na tle religijnym w Nigerii, których konsekwencją są prześladowania chrześcijańskiej społeczności. Artykuł składa się z trzech części. Pierwsza wprowadza czytelnika w krajobraz religijny państwa. Druga zarysowuje złożone, wieloaspektowe czynniki oddziałujące na konflikt w państwie, natomiast ostatnia część artykułu dotyczy charakterystyki prześladowań społeczności chrześcijańskiej. W artykule zastosowano następujące metody badawcze: analizę źródeł, analizę treści i metodę porównawczą.

I. Geografia religijna Nigerii

Religia zajmuje bardzo ważne miejsce w życiu Nigeryjczyków, o czym świadczy jej obecność w niemal każdej przestrzeni życia. Za przykład może posłużyć powstały przemysł religijny jako prężnie działająca część sektora gospodarki. Społeczeństwo nigeryjskie posiada pluralistyczny charakter, zwłaszcza pod względem religijnym. James A. Beckford wyjaśnia, że różnorodność religijna Nigeryjczyków oznacza: „1) różnorodność organizacji religijnych; 2) różnorodność wśród poszczególnych wyznawców, którzy do nich należą; 3) różnorodność tradycji wiary; 4) różnorodność tych, którzy łączą różne tożsamości religijne; 5) różnorodność wewnątrz tradycji religijnej” (Igboin 2022, 197; Beckford 2014, 15-30). Praktyki religijne w Nigerii przybierają charakter zróżnicowany, co w efekcie tworzy złożoną i trudną sytuację, wynikającą z jej potrójnego dziedzictwa tradycji religijnych (Igboin 2022, 197-198). Kraj zamieszkuje około 500 grup etnicznych, które posługują się około 500 językami, a językiem urzędowym jest angielski (Różański 2019, 171)¹.

Geografia religijna Nigerii przedstawia się następująco, społeczność muzułmańska zamieszkuje północną część Nigerii, chrześcijanie zamieszkują

¹ W innych opracowaniach naukowych podana jest liczba 250 grup etnicznych, które posługują się około 370 językami (Wilczyński 2019, 77-78; Dziura 2009, 1281).

część południową kraju (Wilczyński 2019, 75), ale „obie religie przemieszane są w pasie środkowym, który jest sceną brutalnych konfliktów” (Marshall, Gilbert i She 2014, 277). Należy podkreślić, że wyznania religijne w Nigerii przeplatają się, zarówno terytorialnie, jak i w obrębie grup etnicznych. I tak na północy kraju dominującymi grupami etnicznymi są Hausa i Fulanie (w większości wyznania muzułmańskiego). Z kolei, na południowym zachodzie dominuje grupa Jorubów, a na południowym wschodzie Igbo (bądź Ibo), którzy szacuje się, stanowią około jednej piątej społeczności. Kolejną dużą grupą etniczną na wschodzie są Ijaw (Wilczyński 2019, 11-13, 204-205; Lizak 2015; Dziura 2009, 1281). Znaczna część społeczności muzułmańskiej to sunnici, ale rośnie mniejszość szyicka. Benson Igboin podaje, że „muzułmańska północ nadal uważa, że to władze kolonialne wstrzymały islamizację całego południa, chrześcijańskie południe twierdzi, że te same władze kolonialne uniemożliwiły pełną ewangelizację północy. Podbój północy przez Brytyjczyków jest przedstawiany jako klin przeciwko islamowi na południu, zaś kolonialny pakt z północą, mający chronić region przed wpływami chrześcijańskimi, tłumaczy ograniczoną obecność chrześcijaństwa na północy” (Igboin 2022, 197). Pas środkowy można powiedzieć, że zarówno odgranicza, jak i wewnętrznie spaja południe. Północ jawi się jako religijna mieszanka (Igboin 2022, 197; Open Doors 2024a).

Społeczność chrześcijańska w Nigerii obejmuje protestantów, katolików, anglikanów, baptystów, metodystów, prezbiterian, nietradycyjnych ewangelików, zielonoświątkowców oraz wyznawców Kościoła Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich. W ostatnich latach popularnością cieszą się Kościoły zielonoświątkowe. Chrześcijanie w większości zamieszkują regiony południowo-wschodnie oraz północne (The World Factbook 2024; Lozano 2023, 17-18; Dziura 2009, 1281-1282; Open Doors 2024a). Maria Lozano wskazuje, że „chrześcijanie są religią większościową (46,2%), głównie na południu, podczas gdy islam (45,8%) występuje głównie na północy, choć nie oznacza to, że na północy nie ma chrześcijan” (Lozano 2023, 17).

W tabeli 1. pokazano zestawienie społeczności nigeryjskiej pod względem religijnym.

W 1963 roku został przeprowadzony pierwszy powszechny spis ludności, ale w kwestionariuszu pominięto informację o przynależności religijnej (McKinnon 2021, 311-312). Było to ciekawym zabiegiem ówczesnych rządzących, sygnalizującym, że już wtedy religia, stanowiła pewien punkt zapalny. Upolitycznienie spisów ludności doprowadziło do tego, że prezentowane dane straciły na wiarygodności i stały się źródłem licznych kontrowersji. Benson Igboin zauważa, że od samego początku manipulowano spisami na korzyść północnej części kraju, która „dzięki swojej politycznej użyteczności nadal wywiera silny wpływ na jego polityczne trajektorie” (Igboin 2021;

Tabela 1. Panorama religijna Nigerii (w proc.).

Wyznanie:	2010	2018	2022
Chrześcijanie (razem):	50,3%	45,9%	46,5%
• protestanci	37,7%	35,3%	33,8%
• katolicy	12,6%	10,6%	12,7%
Muzułmanie	48,3%	53,5%	46,6%
Religie rodzime (tradycyjne)	1,4%	0,6%	6,7%
Brak wyznania	0,4%	0%	0,3%
Inne	0,6%	0%	0

Opracowanie własne na podstawie: WWR 2024; World Christian Database 2022; WWR 2022, 6; WWR 2021, 6; Lozano 2023, 17; The World Factbook 2024; Nigeria 2018; Pew Research Center 2010, 12, 20-23.

Igboin 2022, 195). Afe Adogame potwierdza tę tezę i wskazuje, że w/w spisy podlegały licznym manipulacjom i nadużyciom, które oparte były na motywach politycznych, ekonomicznych oraz religijnych (Igboin 2022, 195; Adogame 2010, 480-485). Kolejną ciekawą sytuację opisują Yonatan N. Geza, Nadia Beider i Dickow Kelga dotyczącą spisu powszechnego ludności z 2006 roku, kiedy to „muzułmańscy przywódcy zagrozili bojkotem narodowego spisu ludności [...] jeśli rząd utrzyma «religię» na liście tożsamości, najwyraźniej z obawy, że w wyniku spisu okaże się, że ich religia jest w mniejszości [...]” (Gez, Beider i Dickow 2022, 54-55). Dalej badacze wskazują, że wszelkie statystyki religijne mogą być wykorzystywane do wyciągania argumentów politycznych, utrwalania pewnych hegemonii religijno-politycznych oraz do afirmacji praktyk dyskryminacyjnych (Gez, Beider i Dickow 2022, 55). Zbliżony trend towarzyszył wyborom przeprowadzanym w Nigerii.

2. Problematyka konfliktów w Nigerii

Nigeria to najludniejsze państwo kontynentu oraz największa gospodarka, charakteryzująca się złożoną i dynamiczną sytuacją społeczno-ekonomiczną. Cechuje ją duży potencjał, ale też poważne wyzwania obejmujące kryzys gospodarczy, wywołany m.in. spadkiem cen ropy naftowej, która stanowi ważny element gospodarki, wzrostem bezrobocia, presją związaną z migracją ludności czy pogorszeniem sytuacji bezpieczeństwa. Społeczność nigeryjska naznaczona jest niesprawiedliwością społeczną, ekonomiczną, ubóstwem, bezrobociem oraz korupcją (Różański 2019, 167-169).

Konflikty w Nigerii to zjawisko o charakterze wieloaspektowym, obejmujące deficyty polityczne, rządowe i społeczno-ekonomiczne, które są czynnikami powodującymi przemoc (Jatau i Maza 2023, 10; Różański 2019, 173-174). Ludność doświadcza konfliktów oraz wielu aktów przemocy (Jatau i Maza 2023, 2-3; Adebani 2010, 122-124; Onapajo 2012, 43-44; Akpanika 2017, 65-66; Salihu 2020, 40-42), takich jak: dyskryminacja, prześladowania, przemoc o charakterze etniczno-religijnym oraz politycznym, występujących pomiędzy społecznościami muzułmańskimi i chrześcijańskimi (Jatau i Maza 2023, 9; Eze 2021, 17, 22). Zaistniałe konflikty znacząco wpłynęły na społeczeństwo nigeryjskie, które utraciło harmonię i pokój, a także zaufanie społeczne (Jatau i Maza 2023, 10; Adesote i Peters 2015, 13-14), doprowadzając do ostrych podziałów między ludźmi, wplatając w to przynależność religijną (Okoli i Nnabuihe 2019, 123-124; Okolie i Okoedion 2019, 107-108). Badacze wskazują, „że wieloetniczny, wieloreligijny, wielojęzyczny i wielokulturowy skład nigeryjskiego społeczeństwa [...] odgrywa rolę w utrwalaniu takiej przemocy” (Jatau i Maza, 2023, 10; Lizak 2015, 202-205). Nigeryjska tożsamość zbudowana jest na odrębnych systemach religijnych, które wskazują ambiwalentny charakter religii. Jak akcentuje Wiesław Lizak „odmienność religijna w połączeniu z takimi czynnikami różnicowania społecznego, jak na przykład etniczność [...] staje się podstawą budowania negatywnych wzajemnych wizerunków, stereotypów czy wrogości, mających swe źródło zarówno w materialnych, jak i symbolicznych wartościach dominujących w danych grupach społecznych” (Lizak 2015, 202). Jon Abbink wskazuje, że przynależność religijna w Nigerii staje się pierwszą tożsamością, ważniejszą niż tożsamość narodowa (Abbink 2014, 87; Igboin 2022, 189).

Religijna dysharmonia w Nigerii funkcjonuje już od połowy XIX wieku. Dada E. Adelowo podaje, że ówczesne spory na tle religijnym charakteryzowały się już „niezdrową konkurencją między chrześcijaństwem a islamem, sposobami ewangelizacji, zazdrością jako wynikiem postępu osiągniętego na polu misyjnym” (Adelowo 2006, 1; Jatau i Maza 2023, 10-12). Relacje między muzułmanami a chrześcijanami zostały negatywnie naznaczone również sporami teologicznymi, zwłaszcza obejmującymi kwestie chrystologiczne. Następnie, aspekty o charakterze społeczno-kulturowym, takie jak: święta religijne, małżeństwa, edukacja, praktykowanie magii oraz medycyny, wpłynęły na więzi międzyludzkie, co ostatecznie przyczyniło się do podziałów oraz rozdziewików w społeczeństwie (Mepaiyeda i Oyedele 2024, 153).

W wyniku polityki kolonialnej Wielkiej Brytanii (XX wiek) powstało państwo Nigeria, którego terytorium połączyło trzy odrębne regiony² (Hausa

² Grupy etniczne rywalizowały ze sobą o dominację w tym regionie.

dominowali na północy, Joruba na zachodzie, a na wschodnie Ibo) w jeden organizm państwowy (Lozano 2023, 17-18). W efekcie, w obrębie nowo powstałego państwa umieszczono regiony, które wcześniej funkcjonowały jako oddzielne królestwa, a historia konfliktów wewnętrznych miała już wówczas długą historię. Nigeria uzyskała niepodległość 1 października 1963 roku, „najpierw pod rządami demokracji parlamentarnej, a potem wojskowych, a następnie prezydenckiego systemu demokracji kapitalistycznej, który obowiązuje od 1999 roku” (Iwenofu 2023, 149). Kilka lat po uzyskaniu niepodległości, Nigeria doświadczyła wojny domowej, nazywanej w literaturze naukowej wojną białafrańską (1967-1970). W tym czasie pogorszyły się stosunki między chrześcijanami a muzułmanami, ponieważ „południowo-wschodnia część kraju dokonała secesji pod hasłem uniezależnienia się chrześcijan od muzułmańskiej północy” (Griswold 2013, 71). Zdaniem Dogara J. Gwamna wojna białafrańska przejawiała na pozór podtekst etniczny oraz regionalny, jednak to religia odegrała tu ważną rolę. Dalej badacz wskazuje, że w następnych latach po wojnie doszło do procesów i egzekucji, w których oskarżeni byli chrześcijanie pochodzący ze środkowego pasa, te działania utrwaliły animozje na tle etnicznym oraz religijnym (Mepaiyeda i Oyedele 2024, 153; Gwamna 2010, 172-174). Hausa i Fulbe w tym czasie sprawowały na północy władzę polityczną. Był to jeden z najkrwawszych konfliktów w historii Afryki, który przyniósł katastrofalne skutki humanitarne i polityczne. Po zakończeniu kolonializmu i wojny domowej, akcentowanie odrębności grup społecznych miało znaczący wpływ na funkcjonowanie systemu politycznego państwa. W rezultacie państwo „wzmocniło antagonizmy wynikające z różnic religijnych, mocno wpisujących się w historycznie ukształtowane animozje pomiędzy ludami zamieszkującymi północną i południową część kraju” (Lizak 2015, 205; Falola 1999, 115-136). Upolitycznienie pochodzenia (etniczności) należy rozumieć jako „nakładanie się klientelizmu politycznego i religijnego, przy czym pochodzenie etniczne często stoi na granicy obu tych sfer. Powiązanie to nierzadko sięga wstecz do czasów kolonialnych, gdy mocarstwa kolonialne i grupy religijne wydzielaly obszary swoich wpływów, a następnie było kontynuowane po uzyskaniu niepodległości, gdy poszczególne grupy walczyły o władzę państwową i dostęp do zasobów” (Gez, Beider i Dickow 2022, 54). Państwo zmagalo się z korupcją, przestępczością oraz podziałami. Przyjęta przez ówczesne władze polityka religijna, negatywnie wpłynęła na poczucie tożsamości narodowej, doprowadzając do jej rozmycia (Lizak 2015, 208). Władze wojskowe podjęły próbę zmniejszenia różnic etnicznych oraz religijnych, wprowadzając strukturę federacyjną, opartą na powołaniu niewielkich jednostek terytorialnych. Miały one zastąpić wcześniejsze duże prowincje (początkowo trzy, a od 1964 roku cztery). Obecnie Nigeria jest podzielona na 36 stanów oraz Federalne Terytorium Stołeczne (Lizak 2015, 208-209).

Nigeria w zapisach prawnych stanowi państwo o charakterze świeckim, a konstytucja gwarantuje każdemu obywatelowi prawo do wolności religijnej. Oficjalnie nie ma wskazanej jednej religii państwowej. Konstytucja Nigerii była kilkakrotnie poddawana modyfikacjom, wprowadzono poprawki w latach 1960, 1963, 1979, 1989 i 1999. Zmiany miały przejawiać charakter świecki. W konstytucji z 1999 roku, w sekcji 38 (1) umieszczono zapis, mówiący o wolności wyboru w przyjęciu wybranej przez siebie religii. W związku z tym każdy obywatel Nigerii ma zagwarantowaną ochronę przed przymusem działania w jakikolwiek sposób sprzeczny z jego przekonaniami (Elikwu, Olujobi i Tunde Yebisi 2023, 5). Następnie w art. 38 ust. 1 konstytucji, podkreślono aspekt wolności religijnej w odniesieniu do organizowania instytucji edukacyjnych o charakterze religijnym. Konstytucja wskazuje, że „żadne przekonania religijne nie powinny wpływać na jakiekolwiek decyzje polityczne lub rządowe” (Iwenofu 2023, 149). Co więcej, Mary Joan Iwenofu podaje, że „zasadniczo konstytucja zabrania zarówno rządowi federalnemu, jak i stanowemu przyjmowania lub uznawania religii państwowej, zakazuje również dyskryminacji religijnej i zapewnia jednostkom wolność wyboru, praktykowania lub zmiany religii” (Iwenofu 2023, 151). Teoretycznie konstytucja Nigerii broni wolności religijnej, jednak rzeczywista sytuacja w państwie nie sprzyja jej zachowaniu i przestrzeganiu, co widoczne jest we współczesnej polityce, dotyczącej oficjalnego przestrzegania prawa.

Kwestia szariatu zajmuje istotne miejsce w dyskursie politycznym Nigerii. Władze w latach 70. ubiegłego wieku, zdecydowały o wprowadzeniu szariatu, a następnie wpisany został do konstytucji. Wkrótce po tym wybuchły spory, dotyczące jego stosowania (Lizak 2015). Następnie generał Ibrahim Babangida w 1986 roku zadeklarował członkostwo Nigerii w Organizacji Współpracy Islamskiej, co spowodowało dyskusje i rozważania nad zagadnieniem świeckości państwa. Deklaracja wywołała opór ze strony chrześcijan i spowodowała silne niepokoje polityczne (Lizak 2015, 210; Ayih 2003; WWR 2024). Doprowadziło to do pogłębienia podziałów religijnych w państwie. Przyjęta przez rząd polityka wyznaniowa negatywnie wpłynęła na jedność narodową społeczeństwa nigeryjskiego, jeszcze bardziej ją osłabiając. W tym przypadku religia stała się katalizatorem sporów (Aderale 2023, 116-117; Afolabi 2018, 167-168).

W 1999 roku Ahmed Rufai Sani Yerima – pełniący funkcję gubernatora stanu Zamfara – wprowadził kolejne reformy religijne, w postaci ordynowania prawa szariatu. Utworzono islamskie instytucje prawne, takie jak: Komisja Szariatu, Komisja Zakat i Hisbah (rodzaj policji islamskiej). Wdrożenie szariatu odbyło się poprzez ustawodawstwo na szczeblu stanowym oraz samorządowym (Mepaiyeda i Oyedele 2024, 153-154). Obecnie szariat obowiązuje w następujących stanach: Zamfara, Bauchi, Borno, Gombe, Jigawa,

Kaduna, Kano, Katsina, Kebbi, Niger, Sokoto i Yobe. Był to moment nowego rozdziału w historii nigeryjskiej polityki, który pogłębił już istniejące konflikty (Lozano 2023, 17-18), a także doprowadził do eskalacji przemocy na tle religijnym w kraju (Marshall, Gilbvert i Shea 2014, 277-278; Mera 2018, 37-66). W praktyce na północy kraju respektowane jest prawo szariatu, a nie prawo państwowe (karne) (Lozano 2015, 17-18). Pod prawo szariatu podlegają nie-chrześcijanie oraz zamieszkujący ten region chrześcijanie, którzy dla własnego bezpieczeństwa przestrzegają tegoż prawa. Abdur-Rahman Olalekan Olayiwola podaje, że „islam to nie tylko religia, ale także sposób życia, który reguluje wszystkie aspekty życia jednostki i narodu. Islam jest porządkiem społecznym, filozofią życia, systemem zasad ekonomicznych i rządów. Islam jasno określa obowiązki i prawa człowieka we wszystkich relacjach – jasny system kultu, prawa obywatelskie, prawa małżeństwa i rozvodu, dziedziczenia, kodeks zachowania, prawa ekonomii, prawa rządu, prawa wojny i pokoju, kupna i sprzedaży oraz prawa relacji i współistnienia ze sobą, rodzicami, dziećmi, krewnymi, sąsiadami, gośćmi, muzułmanami, nie-muzułmanami i braćmi” (Iwenofu 2023, 155; WWR 2024; Olayiwola 1988, 227).

W latach 80. Nigeria przeżywała poważny kryzys gospodarczy, związany ze spadkiem cen ropy naftowej na rynkach światowych. Był to kluczowy moment w historii kraju, ponieważ gospodarka Nigerii, uzależniona od eksportu ropy, doświadczyła gwałtownego i znaczącego pogorszenia sytuacji ekonomicznej, która przyczyniła się do upowszechnienia przemocy, również na tle religijnym (Girsworld 2013, 71). Koniec rządów wojskowych w Nigerii w 1999 roku stanowił kluczowy moment w historii tego kraju, oznaczający przejście do demokracji po latach dominacji reżimów wojskowych. Jednak przemoc na tle religijnym w tym okresie rozgorzała w pełni, ponieważ archaicznie zarządzano państwem (Girsworld 2013, 71). Rywalizacji pomiędzy północą a południem miała także przeciwdziałać „przyjęta na etapie przechodzenia od autorytarnych rządów wojskowych do reżimu demokratycznego (1999 rok) zasada rotacji w obsadzaniu najważniejszych stanowisk w państwie” (Lizak 2015, 205; WWR 2024; Falola 1999; Campbell 2012).

Zdaniem Marii Lozano północ Nigerii politycznie oraz administracyjnie stanowi ważną część kraju, choć zamieszkuje ją około 40% ludności. Badaczka podkreśla, że 95% muzułmanów zajmuje stanowiska władzy na szczeblu federalnym, co również przyczynia się do napięć „utrudniających demokratyczny rozwój kraju” (Lozano 2023, 17). Przedstawione argumenty ukazują wpływ religii na działania i decyzje polityków, które skutkują nieudolnym zarządzaniem zarówno na arenie krajowej, jak i międzynarodowej. O trudnej sytuacji nie-muzułmanów świadczą również następujące zjawiska: zamykanie świątyń innych wyznań, odmawianie zezwoleń na budowę miejsc kultu czy dyskryminacja ze względu na religię w miejscu pracy. Według autorów

Juda O. Ezeanokwasa, Bonifacego E. Ewuluma i Obinna Onyebuchi Mbanugo konstytucyjne zapisy o wolności religii pozostają nieskuteczne, ponieważ konstytucja nie jest uznawana przez władzę jako nadrzędne prawo kraju. Dlatego rząd federalny powinien podjąć działania na rzecz reformy przepisów, dotyczących wolności religijnej, aby umożliwić pokojowe współistnienie różnych wyznań w Nigerii (Ezeanokwasa, Ewulum i Mbanugo 2016, 68; Iwenofu 2023, 157).

Konflikty oraz niestabilność polityczna negatywnie oddziałują na sytuację w państwie, tworząc niesprzyjającą atmosferę, w której dominuje zastraszanie, nękanie i represja. Prowadzi to do ograniczenia wolności, fałszowania wyborów politycznych, stronnictwość oraz niesprawiedliwości społecznej wobec polityków, jak i wyborców. Przemoc polityczna, podsycana religijnymi motywami, stanowi zagrożenie dla demokracji i pokoju, nie tylko w Nigerii (Afolabi 2018, 99-110). Przywódcy religijni oraz wierni (zarówno muzułmanie, jak i chrześcijanie) uznają własne religie jako jedynie prawdziwe i autentyczne, przy czym promują postawy wojownictwa i nietolerancji wobec innych wyznań. Fanatyzm religijny w Nigerii prowadzi do wielu konfliktów, a jego głównymi przyczynami jest działalność bojówek Boko Haram oraz bojowników Fulani (Stempień 2019, 146-147).

Marta Sara Stempień podkreśla, że Nigeria „boryka się z zagrożeniem ze strony ideologii salafizmu dżihadystycznego od drugiej połowy XX wieku. Już wówczas państwo to stało się areną konfliktu pomiędzy wyznawcami islamu i chrześcijaństwa (Stempień 2019, 146; Wiktorowicz 2006, 207-239). Boko Haram to islamistyczna organizacja terrorystyczna powstała w 2002 roku. Jej oficjalna nazwa brzmi Jamā’at Ahl as-Sunnah lid-Da’wah wa’l-Jihād (Marshall, Gilbert i Shea 2014, 279). Organizacja powstała w Maiduguri, stolicy stanu Borno, czyli w północno-wschodniej Nigerii, ale działa też w państwach takich jak: Czad, Niger, Północny Kamerun i Mali (Róžański 2023, 8-16). Jarosław Róžański podaje, że powstanie organizacji związane było z czynnikami społecznymi, ekonomicznymi oraz politycznymi, które „tkwią u źródeł aktywności Boko Haram” (Róžański 2019, 167-168; Kuś 2003, 161-264). Członkowie organizacji nazywają się Społecznością Ludzi Sunny, Misji i Dżihadu (Róžański 2019). Muhammad Yusufa był pierwszym ideologiem organizacji, który postrzegał europejską edukację jako zagrożenie, uważając ją za niezgodną z nauką islamu (Brakoniecka 2018, 10). Co ciekawe, nazwa Boko Haram wywodzi się z języka hausa i oznacza zwroty „zachodnia edukacja jest zabroniona” lub „zachodni wpływ jest grzechem” (Ede 2020, 60). Yusuf krytykował też system demokracji w państwie oraz działalność świeckich organizacji. Jego pragnieniem było utworzenie na terenie północnej Nigerii kalifatu. Po jego śmierci władzę nad organizacją przejął Abubakar Shekau, który przekształcił ją w zbrojną grupę walczącą przeciwko rządowi oraz ludności za-

mieszkującej północną część kraju (Brakoniecka 2018, 10). W wygłaszanych mowach często krytykował demokrację i konstytucję, uznając je za instytucje pogańskie. Jego wypowiedzi skierowane do chrześcijańskiej społeczności nacechowane były wrogością, przejawiającą się w następującym doborze słów: „wy [...] powinniście wiedzieć, że Jezus [...] nie jest Synem Bożym. Religia chrześcijańska, którą praktykujecie, nie jest religią Boga – to religia pogańska [...]. Próbujeśmy zmusić was do tego, abyście przyjęli islam, ponieważ taki nakaz otrzymaliśmy od Boga” (Marshall, Gilbert i She, 2014, 281). Oświadczenia o takim zabarwieniu, były odbierane z niepokojem i wywoływały negatywne nastroje wśród w/w społeczności. Warto podkreślić, że Boko Haram uważa za niewiernych nie tylko chrześcijan, ale także muzułmanów, którzy nie podzielają ich poglądów (Marshall, Gilbert i She, 2014, 279). Organizacja próbuje wyeliminować społeczność chrześcijańską z obszarów Nigerii.

Boko Haram wykazuje powiązania z innymi grupami islamskich terrorystów w Afryce, z organizacjami międzynarodowymi, tj.: „Al-Kaidą, zwłaszcza jej filią działającą w afrykańskim Maghrebie i Sahelu – Al-Kaidą Islamskiego Maghrebu (Al-Qaeda in the Islamic Maghreb – AQIM), ale także z libańskim Hezbollahem czy afgańskimi Talibami” (Stempień 2016, 126; Adibe 2013, 10, 13-14). Stanowi ona ogromne zagrożenie, zarówno dla stabilności państwa, jak i całego kontynentu afrykańskiego, ponieważ wpływa na bezpieczeństwo kraju, jak i na arenę międzynarodową (Stempień 2016, 126-127). W wyniku działalności Boko Haram stale rośnie liczba ofiar śmiertelnych spowodowanych ich atakami.

Fulani (inne nazwy: Fulanie, Fula, Fulbe) to grupa etniczna, z której wywodzą się wojujący pasterze, przeważnie muzułmańskiego wyznania. Zamieszkują oni zachodnią i środkową Afrykę, głównie: Nigerię, Mali, Gwineę, Kamerun, Senegal i Niger (Stempień 2019, 147; Ayih 2003; Kuś 2003, 49-60). Ich kultura nierozzerwalnie związana jest z koczowniczym trybem życia i hodowlaną bydła, ponieważ „uznają życie za bezwartościowe bez wypasu bydła, a do tego konieczne są rozległe połacie ziemi. Ingerencja rolników w przestrzeń potrzebną Fulanom do życia jest dla tej ludności tożsama z wypowiedzeniem wojny. Wyjaśnia to ogrom agresji i przemocy, którą część pasterzy manifestuje w swoich sporach z [innymi] społecznościami rolniczymi” (Stempień 2019, 149; Abbass 2014, 331). Przyczyny powyższych sporów dotyczą: ziemi oraz zasobów (wody i pastwisk), które dodatkowo są zaostrzane przez zmiany klimatyczne, wzrost populacji, a także kwestie religijne. Większość Fulan zamieszkujących Nigerię nie zajmuje się hodowlą zwierząt gospodarskich, ale piastuje wysokie stanowiska polityczne oraz społeczne. Przedstawiciele tej grupy pracują we wszystkich sektorach gospodarki północnej Nigerii, zajmując stanowiska: gubernatorów, imamów, członków Izby Reprezentantów, ministrów, przedsiębiorców i inne (Stempień 2019, 149-150).

W Nigerii i innych państwach regionu dochodzi do konfliktów między pasterzami Fulani a lokalną społecznością wyznającą chrześcijaństwo lub religie tradycyjne. Konflikty te często wynikają z długotrwałych problemów społeczno-ekonomicznych (obejmujących ziemię i zasoby: wodę, pastwiska) oraz nierówności społecznych, nie należy ich ograniczać jedynie do poczucia tożsamości etnicznej czy religijnej.

Grupy terrorystyczne, wywodzące się z kręgu Fulani, są oskarżane o przeprowadzanie ataków terrorystycznych, porwań oraz innych działań przestępczych. Należy jednak podkreślić, że nie są to działania całej społeczności Fulani, ale jednostek lub pojedynczych grup. Choć niektórzy Fulani mogą zostać zrekrutowani, nie oznacza to, że cała grupa etniczna jest zaangażowana w terroryzm. W procesie rekrutacji członków, terroryści wykorzystują narrację, opartą na napięciach etnicznych, społecznych oraz religijnych. Zdaniem Marii Lozano, władze Nigerii wykazują postawę bierności widoczną w działaniach, które „ani nie potępiają, ani nie prześladują systematycznych ataków, zwłaszcza ze strony bojówek Fulani, które doprowadziły do masowych przesiedleń chrześcijan, pozostawiając całe regiony wyludnione” (Lozano 2023, 18; WWR 2024, 7-9). Następnie Maria Lozano podaje przykład takiego przesiedlenia, które miało miejsce w diecezji Makurdi, w stanie Beneu. Miało to miejsce po tym jak w 2022 roku bojówkarze pasterscy Fulani „zaatakowali 93 wioski i zabili 325 rolników [...] z prawie sześciu milionów mieszkańców, dwa miliony są wewnętrznie przesiedlone, większość z nich to chrześcijańscy rolnicy” (Lozano 2023, 18; WWR 2024, 7-9).

3. Sytuacja społeczności chrześcijańskiej

Do powszechnych form dyskryminacji społeczności chrześcijańskiej w Nigerii możemy zaliczyć: dyskryminację społeczną, przemoc fizyczną oraz psychiczną, presję o charakterze religijnym obejmującą sferę rodzinną (prywatną), a także zawodową (Lozano 2023, 17-18). Dyskryminacja społeczna i marginalizacja członków społeczności chrześcijańskiej przejawiają się w utrudnionym dostępie do pracy, mieszkań, edukacji i usług społecznych. Społeczeństwo nigeryjskie charakteryzuje się patriarchalnym systemem, będącym typową cechą tradycyjnego porządku społecznego (Aina 1998, 9-15), w którym to kwestie materialne stanowią podstawę relacji społecznych. W tym systemie mężczyzna posiada przewagę nad kobietą (Stacey 1993, 49-73; Kramarae 1992, 5-17; Lerner 1986, 161-180).

Organizacja Boko Haram i pasterze Fulani ukierunkowują swoje terrorystyczne działania przeciw kobietom i mężczyznom, należącym do społeczności chrześcijańskiej w Nigerii. W przypadku kobiet stosowane są następujące

formy przemocy: uprowadzenie, ograniczanie kontaktów społecznych, odebranie prawa do opieki nad dziećmi, dyskryminacja bądź nękanie w trakcie edukacji, nękanie ekonomiczne obejmujące miejsce pracy, narzucenie reguł ubioru, wymuszanie małżeństwa, przymus opuszczenia wsi bądź miasta czy odseparowanie (WWR 2024, 35-41; Lozano 2023, 17-18; WWR 2023, 36-40; Allen 2015, 71-76). Open Doors podaje, że „kobiety i dziewczynki są gwałcone, porywane dla okupu lub w celach seksualnych i zabijane. Oprócz tego, że młode kobiety najczęściej stają się niewolnicami seksualnymi, wykorzystywane są jako żywe tarcze oraz jako argument przetargowy w negocjacjach. Trauma, której doświadczyły wykorzystane seksualnie kobiety, odbija się także na ich życiu małżeńskim i rodzinnym. Bywa, że mężowie nie potrafią pogodzić się z przeszłością żon, uważają je za splamione, co w przyszłości może powodować ich stygmatyzację i dyskryminację” (Open Doors 2024b; WWR 2024, 36-41; Nelson 2024; WWR 2023, 27-41).

Natomiast w przypadku mężczyzn stosuje się następujące formy przemocy: nękanie ekonomiczne w miejscu zatrudnienia, przymusowe przesiedlenie, pozbawienie prawa do własności lub dziedziczenia, przymusowy pobór do wojska bądź służby wbrew sumieniu, a także przemoc fizyczna i psychiczna (The World Factbook 2024; WWR 2024, 36-41; Lozano 2023, 17-18). Open Doors wskazuje, że powyższe działania mają na celu usunięcie obecnego pokolenia mężczyzn oraz doprowadzenie do spadku dzietności w rodzinach chrześcijańskich. „Ocaleni i młodzi chłopcy są zmuszani do wstępowania w szeregi grup terrorystycznych. Chrześcijańscy mężczyźni celowo są dyskryminowani podczas procesów rekrutacyjnych i w procesie kształcenia szkolnego. Śmierć mężczyzny, utrata pracy, przejęcie ziemi powoduje zubożenie całych rodzin” (Open Doors 2024b; WWR 2024, 36-41; WWR 2023, 37-41).

Kwestią kontrowersyjną i trudną jest temat konwersji religijnej w Nigerii – zwłaszcza przejścia z islamu na chrześcijaństwo. Osoby, które zdecydują się na zmianę wiary, są narażone na dyskryminację i prześladowania, zarówno ze strony bliskich, jak i społeczności. Problem ten dotyczy szczególnie mieszkańców obszarów południowych i południowo-zachodnich Nigerii (The World Factbook 2024; Nelson 2023; Allen 2015, 71-76).

Ataki bojówek terrorystycznych skierowane są przeciwko Kościołowi rzymskokatolickiemu, protestanckiemu, anglikańskiemu, metodystom oraz luteranom (The World Factbook 2024; WWR 2024, 6-9). Społeczności te doświadczają brutalnych ataków na swoje życie i mienie, często przy milczącej akceptacji władz lokalnych, zwłaszcza w północnych regionach. Rozprzestrzenia się ona również na południowe stany, podobnie jak zajmowanie ziemi i zastraszanie lokalnych społeczności przez zbrojne oddziały Fulani (The World Factbook; Allen 2014, 71-76). Szczególnie okrutne są ataki terrorystyczne przeprowadzane w trakcie chrześcijańskich nabożeństw, podczas których „terroryści

atakują również księży i siostry zakonne” (Szymański 2023, 14; WWR 2024, 34-35; WWR 2023, 31-43). Międzynarodowe Towarzystwo Wolności Obywatelskich i Rządów Prawa opublikowało w 2023 roku raport, w którym szacuje, że w latach 2009-2023 zabito 52 250 chrześcijan. W ostatnich pięciu latach, przemoc na tle religijnym nasiliła się i objęła środkowy pas państwa, kierując się na południe (WWR 2024, 41-44; Global Christian Relief 2024).

Tabela 2. Wybrane przykłady prześladowań.

12 maja 2022 r.	Chrześcijańska studentka Shehu Shagari College of Education w stanie Sokoto została zamordowana przez kolegów z klasy za komentarz umieszczony za pośrednictwem aplikacji. Komentarz rzekomo miał na celu obrazić religię islamu.
5 czerwca 2022 r.	Uzbrojona grupa wtargnęła do kościoła rzymskokatolickiego w Owo w stanie Ondo podczas nabożeństwa w niedzielę Pięćdziesiątnicy. Zabito 39 osób, a 88 zostało rannych.
Niedziela Palmowa, 2023 r.	Atak na Kościół zielonoświątkowy w Akenawe, Tswarev w okręgu Rady Ukemberagya/Tswarev w Logo LGA, stan Benue. Zmarło dziecko, porwano pastora Gwadue Kwaghtyo i dwie osoby.
2 listopada 2023 r.	40 osób zginęło w stanie Yobe w Nigerii po tym, jak członkowie Boko Haram ostrzelali mieszkańców wioski i zdetonowali ładunek wybuchowy.
30 czerwca 2024 r.	Zamach bombowy członków Boko Haram, w mieście Gwoza w stanie Borno w północno-wschodniej Nigerii.
1 września 2024 r.	Organizacja Boko Haram zaatakowała mieszkańców miejscowości Mafa.

Opracowanie własne na podstawie: WWR 2024, 12-13, 21; WWR 2023, 7, 19-20; Pomoc Kościołowi w Potrzebie 2024a; Pomoc Kościołowi w Potrzebie 2024b; WWR 2022, 20-26; Open Doors 2024b.

Podsumowanie

Nieustannie trwający konflikt, pomiędzy społecznością muzułmańską i chrześcijańską, stanowi poważne wyzwanie dla obecnego rządu Nigerii. Konstytucja państwa teoretycznie zapewnia wolność religijną, jednak w praktyce nie jest ona respektowana. Czego przykładem jest wprowadzenie szariatu (1999 r.). W społeczności muzułmańskiej doszło do idealizacji religii oraz do wyeksponowania jej wymiaru politycznego. Dodatkowo islam stał się narzędziem, które politycy, jak i terroryści wykorzystują do własnych celów. Na zaistniały konflikt wpływają także korupcja i złe zarządzanie państwem, które pogłębiają istniejące nierówności społeczne. Nadal ignorowane są międzyna-

rodowe prawa i zobowiązania, tj.: Konwencja w sprawie zakazu tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania, Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet czy Konwencja o prawach dziecka (Open Doors 2024b), co świadczy o biernej postawie rządzących.

Nigeria zmaga się z poważnym konfliktem na tle religijnym, którego wymiar eskalował w ostatnich latach. Społeczność chrześcijańska doświadcza szerokiego spektrum przemocy psychicznej i fizycznej, generującej atmosferę strachu i lęku. Konsekwencją tej sytuacji będzie m.in. migracja mieszkańców do innych państw na kontynencie. Państwo nie zapewnia obywatelom prawa do wolności wyznania i praktykowania według własnego sumienia. W zaistniałej sytuacji rząd powinien zaangażować się w realną ochronę społeczności prześladowanej i dyskryminowanej. Dobrym początkiem byłoby wdrożenie edukacji obywatelskiej oraz dialogu między zwaśnionymi stronami. Nawiązanie dialogu chrześcijańsko-muzułmańskiego oraz związana z tym edukacja (dotycząca religii) mogłaby pozytywnie wpłynąć na nigeryjską społeczność.

BIBLIOGRAFIA

- Abbass, Isah Mohammed. 2014. „No Retreat, No surrender: Conflict for survival between Fulani pastoralists and farmers in Northern Nigeria”. *European Scientific Journal*, 8(1): 331-346.
- Abbink, Jon. 2014. „Religion and Politics in Africa. The Future of The Secular”. *Africa Spectrum*, 49(3): 83-106.
- Adebanwi, Wade. 2010. „The clergy, culture, and political conflicts in Nigeria”. *African Studies Review*, 53(3): 121-142.
- Adelowo, Dada E. 2006. *Issues in Public Affairs*. 1.2.3. Ilorin: Majab Publishers.
- Adebayo, Anthony. 2014. „Implications of ‘Boko Haram’ Terrorism on National Development in Nigeria: A Critical Review”. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 5(16): 480-489. Doi:10.5901/mjss.2014.v5n16p480.
- Aderele, Abiodun James. 2023. „Muslims and Christians in Nigeria: A Proposed Solution to Inter-religious Violence”. *Journal of Religions Comparative Study of Religions*, 3(2): 115-133. DOI: 10.21111/jcsr.v3i02.9342.
- Adesote, Samson Adesola i Aikin Ola Peters. 2015. „A historical analysis of violence and internal population displacement in Nigeria’s fourth republic, 1999-2011”. *International Journal of Peace and Conflict Studies (IJPCS)*, 2(3): 13-22.
- Adibe, Jidefor. 2013. „What do we really know about Boko Haram?”. W: *Boko Haram. Anatomy of Crisis*, red. Mantzikos. Bristol: Published by e-International Relations.
- Adogame, Afe. 2010. „How God Became a Nigerian. Religious Impulse and the Unfolding of a Nation”. *Journal of Contemporary African Studies*, 28(4): 479-498. Doi.org/10.1080/02589001.2010.512742.
- Afolabi, Ebenezer. 2018. *Making Apologetics Appealing to Africans: A Clarion Call to Defending the Christian Faith in Africa*. South Carolina: CreateSpace Independent Publishing Platform.
- Aina, Olabisi I. 1998. „Women, culture and Society”. W: *Nigerian Women in Society and Development*, red. Amadu Sesay i Adetanwa Odebiyi. Ibadan: Dokun Publishing House.

- Akinola, Ejodame Olojo. 2016. *Muslims, Christians and Religious Violence in Nigeria: Patterns and Mapping (2006-2014)*. Leiden: Ibadan; IFRA-Nigeria.
- Akpanika, Ekpenyong Nyong. 2017. „Religious and political crises in Nigeria: A historical exploration.” *Journal of Humanities and Social Science (IOSR-JHSS)*, 22(9)2: 65-74. DOI: 10.9790/0837-2209026574.
- Allen, John. 2015. *Globalna wojna z chrześcijanami. Wstrząsający obraz współczesnych prześladowań*. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Ayih, Sylvester O. 2003. *Nasarawa State: Past and present*. Nigeria: Umbrella Books.
- Beckford, James A. 2014. „Re-Thinking Religious Pluralism”. W: *Religious Pluralism. Framing Religious Diversity in the Contemporary World*, red. Giuseppe Giordan i Enzo Pace, 15-29. Springer International Publishing.
- Bilska-Wadecka, Elżbieta, Antoni Jackowski i Izabela Soljan. 2017. „Niezależne Kościoły afrykańskie na tle przemian religijnych w Afryce”. W: *Człowiek i jego działania. Spojrzenie geograficzne. Prace dedykowane Profesorowi Włodzimierzowi Kurkowi*, red. Marek Drewnik i Mirosław Mika, 35-46. Kraków: IGI GP UJ.
- Brakoniecka, Sabina. 2018. *Boko Haram. Koncepcja reformy islamu w północnej Nigerii*. Warszawa: Dom Wydawniczy ELIPSA.
- Campbell, John. 2012. „Nigeria's Battle for Stability”. *The National Interest*, 118: 31-39.
- Campbell, John i Matthew T. Page. 2018. *Nigeria. What Everyone Needs to Know*, Oxford: University Press Oxford.
- Dziura, Ryszard. 2009. „Nigeria”. W: *Encyklopedia Katolicka*, 1280-1283. Lublin: TN KUL.
- Ebiseni, Sola. 2018. *There's Nothing Like Hausa/Fulani, You Only Have Fulani in Nigeria*. Dostęp: 15.09.2024. <https://guardian.ng/politics/theres-nothing-like-hausa-fulani-you-only-have-fulani-in-nigeria/>.
- Ede, Victor Ifeanyi. 2020. „Religious Fanaticism and Security Challenges in Nigeria: Issues, Trends and Implications”. *Journal of African Studies and Sustainable Development*, 3(7): 53-69. DOI: 10.13140/RG.2.2.13367.34720.
- Elikwu, Caesar Manuchimso, Joshua Olusola Olujobi i Yebisi Ebenezer Tunde. 2023. „The legal and institutional framework for the protection of religious rights in Nigeria and the right to wear Hijab in public institutions”. *F1000Research*, 12: 1-24. DOI:10.12688/f1000research.132637.2.
- Ezeanokwasa, Jude O., Boniface E. Ewulum i Obina Onyebuchi Mbanugo. 2016. „Religious Freedom and Its Limitations under the 1999 Constitution of Nigeria”, *Nnamdi Azikiwe University Journal of International Law and Jurisprudence*, 7: 55-69.
- Eze, Malachy Chukwuemeka. 2021. „Ethno-religious struggle and human insecurity in the fledgling Nigerian democracy since 1999. The political nexus”. *Society & Sustainability*, 3(2): 16-36. https://doi.org/10.38157/society_sustainability.v3i2.321.
- Falola, Toyin. 1999. *A History of Nigeria*. Westport: Greenwood.
- Gathogo, Julius. 2008. „The quest for religious freedom in Kenya (1887-1963)”. *Studia Historiae Ecclesiasticae*, 34(1): 67-92.
- Gez, Yonatan N., Nadia Beider i Helga Dickow. 2022. „African and Not Religious. The State of Research on Sub-Saharan Religious Nones and New Scholarly Horizons”. *Africa Spectrum*, 57(1): 50-71. Doi.org/10.1177/00020397211052567.
- Global Christian Relief. 2024. *Persecution Report: NIGERIA. About Christian Persecution in Nigeria*. Dostęp: 25.09.2024. <https://globalchristianrelief.org/christian-persecution/countries/nigeria/>.
- Griswold, Eliza. 2013. *Dziesiąty równoleżnik. Doniesienia z pogranicza chrześcijaństwa i islamu*. Warszawa: Warszawskie Wydawnictwo Literackie MUZA SA.
- Gwamna, Dogara J. 2010. „The Turning Tides of Religious Intolerance in Nigeria: The External Connections. W: *Creativity & Change in Nigerian Christianity*, red. David O. Ogungbile i Akin-tunde E. Akinade. Lagos: Malthouse Press Limited.
- Igboin, Benson Ohihon. 2014. „Boko Haram Radicalism and National Insecurity. Beyond Normal Politics”. *Journal of Religion and Violence*, 2(1): 94-121.

- Igboin, Benson Ohihon. 2021. „Religions, Culture and Political Development in Africa. A Case of Religious Demography and Politics in Nigeria”. W: *Africa and Emerging Trends in Global Politics. Festschrift in Honour of Rev. Fr. Dr. Innocent Tyomlia Jooji*, red: S. Adejoh, M. Nwaneri i I.M. Ukandu. Kaduna: Pyla-Mak Publishers Ltd.
- Igboin, Benson. 2022. „Sekularyzacja i tożsamość religijna w krajobrazie religijnym Nigerii”. *Chrześcijaństwo-Świat-Polityka. Zeszyty społecznej myśli Kościoła*, 26: 187-216. <https://doi.org/10.21697/CSP.2022.26.1.07>.
- Iwenofu, Mary Joan. 2023. „Wolność religijna w Nigerii: a fanatyzm a obojętność rządu”. *Studia Theologica Varsoviensia*, 61(1): 148-187. [Doi.org/10.21697/stv.13589](https://doi.org/10.21697/stv.13589).
- Jatasu, Victoria i Kangdim Dingji Maza. 2023. „Democracy, Peace, and Religion in Nigeria: Can Religion Be Used to Consolidate or Undermine Democracy and Peace?”. *Religions*, 14: 1-25. <https://doi.org/10.3390/rel14101305>.
- Global Terrorism Index. 2023. Dostęp: 22.09.2024. <https://www.visionofhumanity.org/maps/global-terrorism-index/#/>.
- Kramarae, Cheris. 1992. „The condition of Patriarchy”. W: *The Knowledge Explosion*, red. Cheris Kramarae i Dale Spender. London. Athen Series: Teachers College Press.
- Kotasńska, Anna. 2020. „Nigeria: A Few Words about Political Corruption, the Presence of Boko Haram, and the Growing Power of Fulani Extremists”. *Historia i Polityka*, 34(41): 61-73. <https://doi.org/10.12775/HiP.2020.036>.
- Kosidło, Adam. 2012. „Kolonializm – konsekwencje dla Afryki”. *Dzieje Najnowsze*, XLIV: 171-185.
- Kuś, Maciej. 2003. *Boża ścieżka i jej rozstaje. Dżihad Usmana dan Fodio i dzieje emiratów fulańskich*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Lerner, Gerda. 1986. *The Creation of Patriarchy*. London: Oxford University Press.
- Lizak, Wiesław. 2015. „Czynnik religijny a konflikty w Afryce Zachodniej”. *Forum Politologiczne*, 18: 195-213.
- Lozano, Maria. 2023. *Nigeria: upadająca demokracja. Wolność religijna na świecie. Raport 2023*. Pomoc Kościołowi w Potrzebie, 17-18. Dostęp: 23.09.2024. <https://centrumwolnosci.uksw.edu.pl/wp-content/uploads/sites/30/2023/10/Executive-Summary-2023-PL-UCBWR.pdf>.
- Makama, Godiya Allana. 2013. „Patriarchy and Gender Inequality in Nigeria: The way Forward”. *European Scientific Journal*, 19(17): 115-144.
- Marshall, Paul, Lela Gilbert i Nina Shea. 2014. *Prześladowani. Przemoc wobec chrześcijan*. Poznań: Wydawnictwo Świętego Wojciecha.
- Mbiti, John S. 1999. *African religions and philosophy*. London: Heinmann.
- McKinnon, Andrew. 2021. „Estimating the Relative Proportions from Eleven Nationally Representative Social Surveys”. *Review of Religious Research*, 63(2): 303-315. <https://doi.org/10.1007/s13644-021-00450-5>.
- Mepaiyeda, Solomon i Olaoba Olaitan Oyedele. 2024. „Mainstreaming Religious Harmony in Educational Curriculum to Engender National Development in Nigeria”. *Journal of African Studies and Sustainable Development*, 7(2): 150-158.
- Meral, Ziya. 2018. *How Violence Shapes Religion Belief and Conflict in the Middle East and Africa*. United Kingdom: Cambridge University Press.
- N'Diaye, Bara. 2015. „Z dziejów islamu w Afryce Zachodniej”. *Nurt SVD*, 2: 154-172.
- Nigeria. *Global Peace Index*. 2024. Dostęp: 23.09.2024. <https://www.visionofhumanity.org/maps/#/>.
- Nelson, Sean. 2024. *Why Nigeria is the Most Dangerous Country in the World for Christians*. Dostęp: 24.09.2024. <https://adfinternational.org/commentary/nigeria-most-dangerous-country-christians>.
- Okolie, Ugo Chuks i Eseoh Glory Okoedion. 2019. „Ethno-religious hate speeches and political violence in Nigeria's fourth republic”. *RUDN Journal of Public Administration*, 6(2): 106-120. DOI:10.22363/2312-8313-2019-6-2-106-120.
- Okoli, Al Chukuma i Onyekachi Ernest Nnabuihe. 2019. „Communal conflicts in central Nigeria: A political ecology perspective”. W: *Internal Security Management in Nigeria: Perspectives*,

- Challenges and Lessons*, red. Oshita O. Oshita i Ikenna Mike Alumona, 123-38. Singapore: Palgrave Macmillan.
- Olayiwola, Aro. 1988. *Nationalism and nation building in Islam*. W: *Religion and nation building: Nigerian studies in religious tolerance*, red. Shittu Campbell, vol. 1. Lagos: Centre for Black and African Arts and Civilization and National Association for Religious Tolerance.
- Onapajo, Hakeem. 2012. „Politics for God: Religion, politics and conflict in democratic Nigeria”. *The Journal of Pan African Studies*, 4(9): 42-66.
- Open Doors. 2024a. *Nigeria*. Dostęp: 24.09.2024. <https://www.opendoors.pl/przesladowania-chrzes-2024a.cijan/swiatowy-indeks-przesladowan/opisy-krajow-przesladowan/nigeria>.
- Open Doors. 2024b. *Światowy Indeks Prześladowań 2024*. Dostęp: 13.09.2024. <https://www.opendoors.pl/przesladowania-chrzescijan/swiatowy-indeks-przesladowan>.
- Pew Research Center. 2010. *Tolerance and Tension: Islam and Christianity in Sub-Saharan Africa*. Dostęp: 04.10.2024. <https://www.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/7/2010/04/sub-saharan-africa-full-report.pdf>.
- Pomoc Kościołowi w Potrzebie. 2024a. *Niedziela Zesłania Ducha Świętego, Owo, Nigeria*. Dostęp: 22.09.2024. https://pkwp.org/newsy/niedziela_zeslania_ducha_swietego_owo_nigeria/.
- Pomoc Kościołowi w Potrzebie. 2024b. *Wolność religijna na świecie. Raport 2023. Podsumowanie*. Dostęp: 22.09.2024. <https://centrumwolnosc.uksw.edu.pl/wp-content/uploads/sites/30/2023/10/Executive-Summary-2023-PL-UCBWR.pdf>.
- Piłaszewicz, Stanisław. 1992. *Religie Afryki. Ewolucja wierzeń rodzimych w kontakcie z islamem i chrześcijaństwem*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Różański, Jarosław. 2019. „Boko Haram: konflikty religijne a problemy społeczno-polityczne”. *Więź*, 1(675): 167-175.
- Różański, Jarosław. 2023. *Religia i władza. Główne nurty islamu kameruńskiego*. Pelplin: Drukarnia Wydawnictwa „Bernardinum” Sp. z o.o.
- Stempień, Marta S. 2016. „Fenomen Boko Haram. Afrykański kalifat zagrożeniem dla bezpieczeństwa międzynarodowego”. *Ateneum. Polskie Studia Politologiczne*, 50: 123-133. DOI: 10.15804/athena.2016.50.07.
- Stempień, Marta S. 2019. „Intensyfikacja przemocy w Nigerii – terroryzm czy walka o zasoby naturalne? Kontrowersje związane z działalnością zbrojną Fulanów oraz konfliktem między społecznościami koczowniczymi a osiadłymi”. *UR Journal of Humanities and Social Sciences*. 11: 144-162. <https://doi.org/10.15584/johass.2019.2.7>
- Salihu, Mustapha Yakubu Yahaya. 2020. „Beyond Conflicts, the Misrepresentation of Ethnicity in Contemporary Nigeria”. *European Journal of Economics Law and Politics*, 7(4): 40-56. DOI: 10.19044/el.p.v7no4a3.
- Stacey, Jackie. 1993. „Untangling Feminist theory”. W: *Introducing women's Studies: Feminist Theory and Practice*, red. Diane Richardson and Victoria Robinson. London: Macmillan.
- Szyjewski, Andrzej. 2005. *Religie Czarnej Afryki*. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Szymański, Marcela. 2023. *Analiza globalna. Wolność religijna na świecie. Raport 2023*. Pomoc Kościołowi w Potrzebie, 11-15. Dostęp: 24.09.2024. <https://centrumwolnosc.uksw.edu.pl/wp-content/uploads/sites/30/2023/10/Executive-Summary-2023-PL-UCBWR.pdf>.
- The World Factbook. 2024. *Nigeria*. Dostęp: 23.09.2024. <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/nigeria/>.
- World Christian Database*. 2022. Red. Todd M. Johnson i Gina A. Zurlo. Leiden/Boston: Brill.
- Word Watch Resache (WWR). 2021. *Nigeria: Full Country Dossier 2021*. Dostęp: 02.10.2024. <https://opendoorsanalytical.org/wp-content/uploads/2021/03/Nigeria-WWR-Full-Country-Dossier-March-2021.pdf>.
- Word Watch Resache (WWR). 2022. *Nigeria: Full Country Dossier 2022*. Dostęp: 02.10.2024. <https://opendoorsanalytical.org/wp-content/uploads/2022/01/Nigeria-Full-Country-Dossier-January-2022.pdf>.

- Word Watch Resache (WWR). 2023. *Nigeria: Full Country Dossier 2023*. Dostęp: 03.10.2024. <https://www.opendoors.org/en-us/persecution/reports/Full-Country-Dossier-Nigeria-2023.pdf>.
- Word Watch Resache (WWR). 2024. *Nigeria: Full Country Dossier 2024*. Dostęp: 03.10.2024. https://www.opendoors.org/persecution/reports/Nigeria-Full_Country_Dossier-ODI-2024.pdf.
- Wiktorowicz, Quintan. 2006. „Anatomy of the Salafi Movement”. *Studies in Conflict and Terrorism*, 29(3): 207-239. <https://doi.org/10.1080/10576100500497004>.
- Wilczyński, Piotr L. 2019. „Zróżnicowanie etniczno-religijne w Nigerii”. *Przegląd Geopolityczny*, 29: 67-86.

EWELINA M. MĄCZKA – doktor nauk teologicznych, adiunkt w Katedrze Teologii Moralnej i Nauk o Rodzinie na Wydziale Teologii UWM w Olsztynie. Absolwentka studiów teologicznych i nauk o rodzinie na ww. Wydziale. Członek Stowarzyszenia Misjologów Polskich oraz Polskiego Stowarzyszenia Familiologicznego. Zainteresowania naukowe: komunikacja międzyreligijna, prześladowania na tle religijnym, teologia azjatycka, religie afrochrześcijańskie (vodou, hoodoo, sante-ria), rodzina w wymiarze historycznym.